

ЗАГАЛЬНОНАУКОВА КОНЦЕПЦІЯ КАТЕГОРІЇ «СИСТЕМА ПРАВА»

Розкривається зміст загальнонаукової категорії «система права». Аналізуються підходи різних учених до цього питання.

Ключові слова: система права, ознаки системи права, структура системи права.

Раскрывается содержание общенаучной категории «система права». Анализируются подходы разных ученых к этому вопросу.

Ключевые слова: система права, признака системы права, структура системы права.

In this article maintenance of scientific category opens up «system of law», analysed approaches of different research workers concerning this question.

Key words: system of law, sign of the system of law, structure of the system of law.

Питання про систему права, незважаючи на багатоманітність наукових публікацій і постійну дискусію з даної проблеми, не втрачає актуальності. Початок спеціального дослідження проблеми системи права, осмислення її значення для формування, розвитку і практичного функціонування права припадає на кінець 1930-х років і безпосередньо пов'язане з нормативним розумінням права. До того розгляд питань, що стосуються системи права, обмежувався в основному спробами, закріпленими конкретними науковцями (Я.Ф. Миколенко, Є.Б. Пашуканіс, Н. Челябинов, Б.Б. Черепакін та ін.), дуалістичного поділу права на приватне і публічне. Відтоді проблема системи права посідає одне з основних місць в юридичній науці та практиці.

Звертаючись до історії питання, слід звернути увагу на думку Є.Б.Пашуканіса про те, що в ході історичної еволюції правова форма, поступово розвиваючись, досягає диференційованості і визначеності: «Ця вища стадія розвитку відповідає певним економічним та соціальним відносинам. Водночас ця стадія характеризується появою системи загальних понять, що відображають правову систему як єдине ціле»¹. Однак наведене положення отримало розвиток у правовій науці наприкінці 1970 – напочатку 1980-х років, коли з'явилися праці С.С. Алексєєва, А.М. Васильєва, В.М. Кудрявцева, Н.І. Матузова, Ю.О. Тихомирова, Л.Б. Тиунової, що були спеціально присвячені поняттю правової системи. Заклавши деякі концептуальні основи дослідження даного питання, науковці залишили поза увагою діапазон застосування поняття «правова система»: в існуючих визначеннях даного поняття змішуються різні методологічні рівні, відсутні єдині основи, , на-явно різноманітність наукових поглядів. Зокрема, М.І. Матузов розглядав правову систему як складне, збірне, багатопланове поняття, що відображає всю сукупність юридичних явищ суспільства². Виходячи із загальної теорії систем, терміна «збірне» використовується у даному випадку недоречно, оскільки покликаний підкреслити інший, несистемний аспект явищ.

В інших дослідженнях розуміння правової системи пов'язане з механічним застосуванням концептуального апарату системного аналізу без розкриття правової специфіки предмету. Так, В.С. Жребкін дав таке визначення: «Під правовою

© ЗАМОРСЬКА Любов Георгівна – кандидат юридичних наук, доцент Чернівецького навчально-консультаційного центру ОНЮА

системою слід мати на увазі перед усім набір чи сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих в напрямку поставленої мети частин, тобто підсистем елементів, яка утворює єдине цілісне правове утворення, якому властиві специфічні системні, інтеграційні якості та ознаки інформаційної спрямованості³.

Інші науковці, по суті, ототожнюють систему права із системою правових норм. Наприклад, Д.А. Керімов характеризує правову систему як об'єктивно зумовлене внутрішнє об'єднання в єдине ціле правових норм та їх поділ на галузі⁴ і зауважує, що «вершиною багатосистемності є система права, що складається із підсистем – правових норм, інститутів і галузей. При цьому система права – не просто сукупність її підсистем, а система підсистем. Таким чином, формується ієрархія правових систем, що створює струнку побудову правової системності: від основи (система правових норм) через «проміжні поверхи» (система інститутів і галузей права) до її вершини (система права)»⁵. Л.С. Явич характеризував правову систему як структуровану сукупність окремих правових норм, що включає відносно самостійні утворення (інститути, галузі, групи галузей)⁶. Подібну думку, що фактично позбавляє шансів для визнання самостійності поняття «правова система» порівнянє з поняттям «система права», висловив Г.В. Мальцев: «Правова система виступає як внутрішньо поділена ієрархічно побудована цілісність правових норм і правових актів, на основі яких виникають правові інститути і формуються правові уявлення та ідеї»⁷. На нашу думку, останнє твердження містить дві основні суперечності. По-перше, словосполучення «єдність правових норм і правових актів» не враховує закони формальної логіки, а саме: неприпустимо ототожнювати явища, що відрізняються за природою; по-друге, в даній конструкції визначення автор виводить правові інститути за рамки правової системи.

Інша група авторів (М.І. Матузов, В.К. Бабаєв, В.Н. Протасов) допускають ототожнення понять «правова система» і «механізм правового регулювання». Таким чином, правову систему можна визначити як сукупність внутрішньо сумісних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативний вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона і захист)⁸. При цьому не входять до змісту даного поняття такі елементи правової реальності, як правосвідомість, правова культура, правотворчість, чим автори суттєво обмежують предмет дослідження. До того ж правова система суспільства передбачає не тільки процес впливу юридичних засобів на суспільні відносини, а й результат даного впливу, інакше порушується принцип системності у вивченні правової дійсності.

У зарубіжній правовій науці (особливо в англосаксонській) термін «правова система» не отримав належного розвитку, як і більшість інших загальнотеоретичних категорій права. Іноді в літературі згадується дане поняття, але воно відрізняється тенденційністю та невизначеністю. Так, американський дослідник В. Вейдліх пише: «Термін «правова система» використовується саме для того, щоб охарактеризувати історико-правові та етнокультурні відмінності системи права різних народів. Виділення правових систем має привілейоване історичне значення»⁹.

У правовій системі поєдналися правові уявлення суспільства, його культура і психологія з арсеналом техніко-юридичних явищ, з діяльністю його об'єднань. Саме цим і пояснюється можливість поєднання в правовій системі різноманітних правових явищ, багатоаспектність даної категорії.

Більшість авторів (М.І. Матузов, А.Ф. Черданцев, Н.А. Богданова, С.Ю. Марочкин, С.Л. Лисенков та ін.) характеризують правову систему як синтезоване поняття, що відображає весь комплекс юридичних явищ, що зустрічаються у суспільстві. Підхід до правової системи через характеристику її як «всього правового» можна визнати панівним у правовій науці. Слід погодитися з думкою російського науковця В.Н. Княгиніна: «Термін «правова система» незалежно від того, який зміст у нього вкладає, використовується для позначення певної правової «тотальності», що охоплює сукупність всіх правових явищ в її цілісності, незалежно від того, чи це цілісність абстрактної теоретичної моделі правової дійсності, чи цілісність правового життя конкретної країни, нації»¹⁰.

Система права виступає як модель правового регулювання, що має науковий характер побудови, практичний напрям та мету. Науковість характеру полягає в тому, що система повинна будуватися на основі результатів наукового дослідження закономірностей правового регулювання суспільних відносин, тобто аналізу об'єктивних факторів детермінації суспільних відносин і можливостей їх суб'єктивної модифікації. Практичний напрям і мета виражаються в тому, що її функціонування має за мету підтримання внутрішніх не суперечностей і оптимально регулюючої суспільні відносини системи законодавства.

У науковій літературі найбільш близька до даної концепції позиція В.С. Нерсесянца, який вважає, що «система права є доктринальною юридико-логічною моделлю для реальної практики правоустановчої діяльності, видання відповідних законодавчих та інших правоустановчих актів, їх раціонального обліку та систематизації»¹¹.

З огляду на це, в умовах динамічного розвитку сучасної юриспруденції зростає потреба у подальшій розробці наукових питань системи права. Проблемність і актуальність досліджень і розробок системи права, крім того, зумовлені діалектично суперечністю її основних рис – стабільності та динамізму. Для того, щоб об'єктивно охарактеризувати категорію «правова система», необхідно виокремити окремі елементи системи права, які в своїй сукупності утворюють її структуру.

Аналізуючи структуру правової системи, важливо враховувати, що досліджувати необхідно не тільки те, з яких елементів складається система, а й яким чином ці елементи між собою пов'язані. Структура системи – це сукупність взаємозв'язків між її функціональними компонентами. Дане поняття використовується наукою для вираження взаємозв'язку частини і цілого, кількісних і якісних змін, змісту і форми об'єкта дослідження.

У науковій літературі структура даного феномена аналізується, як правило, лише в плані його елементного складу; зв'язки між цими елементами ще недостатньо досліджені. На нашу думку, теорія правової системи знаходиться на такому рівні наукової розробки, що розкриття навіть її компонентного складу є досить складним завданням.

Виділення структури правової системи не може відбуватися довільно, оскільки, як і будь-яка структура, має об'єктивний характер. При її дослідженні необхідно орієнтуватися на структуру правового життя суспільства. Таким чином, структура правової системи являє собою певну частину реальної структури правової сфери суспільного життя. В зв'язку з цим важко погодитися з твердженням Л.Б. Тіунової про те, що «поняття правової системи виникло в теорії права в результаті інтеграції знання, тобто не аналізу єдиного явища, а синтезу різноплано-

вих і різнохарактерних явищ, взаємодії понять, що забезпечують загально соціальний ефект, єдину мету (правове регулювання суспільних відносин) і тому розглядається наукою як системне ціле»¹².

Суттєвою особливістю структури є її цілісний характер. Структура – це те, що охоплює всі елементи системи закономірним зв'язком. При розгляді питання про компонентний склад правової системи важливо врахувати принаймні декілька обставин. По-перше, правова система охоплює всі ті правові явища, які є необхідними і достатніми функціональними одиницями, що призначені для правового впливу на суспільне життя і є його безпосереднім змістом. По-друге, правова система включає процеси формування, систематизації, ідеологічного обґрунтування і реалізації права.

На думку С.В. Полєніної, традиційна структура системи права – це ієрархічна система в цілому, що складається з галузей права, інститутів права та правових норм. При детальнішому юридичному дослідженні виділяють також підгалузі та субінститути права¹³. Слід також погодитися з позицією М.І. Байтіна та Д.Е. Петрова, які зазначають, що система права є внутрішньою будовою діючого в державі права, що відображає єдність його складових норм та їх розмежування на галузі, інститути та підгалузі права¹⁴.

Основним і первинним складовим елементом структури системи права виступає правова норма – як початкова частинка права, що являє собою вихідний від держави, загальнообов'язковий, формально визначений припис, що виступає державним регулятором суспільних відносин, захищається та охороняється всіма заходами легального державного впливу, аж до примусу.

Галузь права являє собою зв'язану єдиними принципами і функціями підсистему правових норм, які з використанням властивих їм специфічних юридичних способів і засобів регулюють широку сферу однорідних суспільних відносин¹⁵.

Правовий інститут – це група, комплекс взаємозв'язаних юридичних норм, що регулюють певний вид подібних, близьких за змістом суспільних відносин.

Найбільш значні за обсягом і змістом, так звані «укрупнені», галузеві правові інститути в науці прийнято розглядати як підгалузі права.

Отже, під системою права слід розуміти складну структуру чітко визначених елементів (галузі, підгалузі, інституту та норми права), взаємозв'язків та взаємодії між ними, що за своїм об'єктивним змістом являють собою внутрішню будову права і виступають його елементами.

1. *Пашуканис Е.Б.* Избранные произведения по общей теории государства и права. – М., 1983. – С. 65. 2. *Матузов Н.И.* Правовая система развитого социализма // Советское государство и право. – 1983. – № 1. – С. 18. 3. *Жребкин В.С.* Противоречия при социализме и право. – Владимир, 1972. – С. 62. 4. *Керимов Д.А.* Философские проблемы права. – М., 1972. – С. 278. 5. *Керимов Д.А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М., 2000. – С. 253. 6. *Явич Л.С.* Диалектика формы и содержания в праве. // Философские проблемы государства и права. – Л., 1970. – С. 43. 7. *Мальцев Г.В.* Правовая система субъекта Российской Федерации // Материалы научно-практической конференции «Государственность и право республики в составе Российской Федерации». – Нальчик; Ростов-на-Дону, 1996. – С.5. 8. *Матузов Н.И.* Правовая система и личность. – Саратов, 1987. – С. 26. 9. *Weidich W.* Stability and Cyclity in Law System. – New York, 1995. – P. 241. 10. *Княгинин В.Н.* Место правовой системы, основанной на законе, среди иных правовых систем. – Екатеринбург, 1992. – С. 14. 11. *Нерсесянц В.С.* Общая теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факуль-

тетов. – М., 1999. – С. 442. **12.** *Тиунова Л.Б.* О понятии правовой системы / Л.Б. Тиунова // Правоведение. – 1985. – № 1. – С. 26. **13.** *Поленина С.В.* Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России // Государство и право. – 1999. – № 9. – С.109. **14.** *Байтин М.И., Петров Д.Е.* Система права: к продолжению дискуссии // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 29. **15.** *Петров Д.Е.* Отрасль права // Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Саратов, 2001. – С. 16.